

ANDERS ÅSLUND:

Gorbatjovs makt och vanmakt

Splittringen och maktkampen inom den sovjetiska politbyrån är tydlig. Liberala offensiver och konservativa motoffensiver avlöser varandra.

Lyckas inte Gorbatjov driva igenom stora prishöjningar inom två år, torde en dramatisk ekonomisk tillbakagång leda till att han tvingas avgå. Om priserna i gengäld höjs, finns risken att han avsätts i samband med arbetaroroligheter. Hans chans ligger i en snabb liberal reform under hösten.

Någon form av auktoritärt maktövertagande inom ett å två år framstår som det troligaste. En auktoritär regim kommer sannolikt att fortsätta arbetet med ekonomisk reform men skjuta demokratisk reform på framtiden.

Professor Anders Åslund är chef för Östekonomiska Institutet vid Handelshögskolan i Stockholm.

Händelseutvecklingen i vårt stora östliga grannland blir allt mer dramatisk. För att kunna förstå skeendet, måste vi ha ett rimligt begrepp om hur Sovjetunionen styrs, framför allt hur ledningen fungerar. De vanliga västliga föreställningarna om den sovjetiska ledningen hänger dessvärre inte ihop.

Den gamla totalitära modellen innebar att allt av någon betydelse beslöts av generalsekreteraren själv. Så var det under Stalin, men åtskilliga sovjetologer hävdar alltjämt att detta gäller. Sålunda hävdar de franska sovjetologerna Alain Besançon och Françoise Thom alltjämt att Gorbatjov bara lurar oss. Amerikanskan Judy Shelton vidmakthåller denna syn i sin i år utkomna bok "The Coming Soviet Crash". Detta betraktelsesätt kan emellertid inte längre tas på allvar. Det omfattas främst av fäkunniga och människor som skattar sina politiska emotioner högre än analys.

När åsiktsskillnaderna inom den nya ledningen blev uppenbara, försökte anhängare av den totalitära skolan länge argumentera att motsättningarna bara var ett skådespel, eller att det passade Gorbatjov att ha en konservativare andreman. Den amerikanske sovjetologen Jerry Hough gick så långt att han ännu hösten 1987 hävdade att om den konservative andremannen Ligatjov inte existerade skulle Gorbatjov behöva uppfinna honom. Alltför mycket av den totalitära skolan överlever alltjämt i folkliga föreställningar om att det är Gorbatjov i eget högt majestät som bestämmer.

I den västliga pressen delas den sovjetiska ledningen numera vanligen i två grupper — reformatörer och konservativa. Till att börja med var det relativt en-

kelt att göra en sådan uppdelning, när ungefär halva politbyrån kvarstod från Brezjneveran. I dag är det emellertid endast Gorbatsjov som sitter kvar från Brezjnevs tid, och hans motståndare har inträtt i politbyrån efter att Gorbatsjov blev partiets generalsekreterare i mars 1985.

Splitttrad politbyrå

Den dualistiska synen på den sovjetiska ledningen är en avsevärd förbättring. Den innebär en insikt att politbyrån är splitttrad och att en maktkamp pågår. Samtidigt tenderar journalister att ha svårt att omsätta denna insikt i framåtriktad analys. Gång efter annan hävdar de, att alla nytillsatta ledare är Gorbatsjovs män och att han personligen valt dem. Varje personförändring presenteras som en framgång för Gorbatsjov, vilket rimmar illa med det motstånd flera nya ledare omgående bjudit honom.

Vid det sovjetiska kommunistpartiets centralkommittés (CK) plenum 19–20 september avsattes tre ordinarie politbyråmedlemmar och två kandidatmedlemmar. Av dessa hade fyra upphöjts sedan Gorbatsjov kom "till makten", men ingen var protegé till Gorbatsjov, utan de hade befordrats av andra ledare.

I dag borde det vara rätt uppenbart, att alla beslut i den sovjetiska toppen är kompromisser. Gorbatsjov leder endast såtillvida att han håller i agendan och klubban samt organiserar olika allianser. Han är alltså en av de tre mest liberala medlemmarna i politbyrån. Att han ändå sitter kvar beror i hög grad på att politbyrån är splitttrad i en rad små fraktioner. Det finns inget starkt alternativ. Gorbatsjovs främsta

vedersakare Jegor Ligatjov är mer isolerad på politbyråns motsatta flank.

Vi måste tala om åtminstone fem schatteringar inom själva politbyrån och även det är en förenkling. Sovjetunionen styrs i sant kollektivistisk anda. Besluten är kollektiva och återspeglar de olika fraktionernas ståndpunkter och politbyråns mittpunkt. Därtill är det viktigt vilken inställning de högsta ansvariga inom varje område har, ty många frågor avgörs inte av politbyrån.

En likartad analys av politbyrån presenterades först offentligt av CIAs framtående sovjetolog Marc Zlotnik vid ett seminarium på Kennan Institute i Washington så sent som i februari 1987. Den gavs stor uppmärksamhet i New York Times. Zlotnik gavs dock en skarp åthutning av CIA och tvingades avsäga sig de personliga åsikter han framfört. CIA insisterade nämligen länge att alla nyutnämnda var Gorbatsjovs män.

Successivt har emellertid uppfattningen att den sovjetiska toppen är atomiserad vunnit framsteg. Personligen uppfattar jag detta synsätt som det mest tillämpliga. En svensk Moskva-korrespondent som i osedvanligt hög grad uppfattat den komplicerade maktstrukturen är Dagens Nyheters Harald Hamrin.

Den faktiska policyn fastställs således främst av politbyråns center. Utan överdrift kan man hävda att den avgör vilken politik som bedrivs i högre grad än generalsekreteraren — framför allt i inrikesfrågor av ekonomisk eller politisk natur, vilka alla kan ha en klar åsikt om.

Utrikespolitisk skicklighet

I utrikespolitiken verkar Gorbatsjov där-

emot ha god kontroll. Han har byggt upp stor aktning inom landet för sin utrikespolitiska skicklighet och sin popularitet utomlands. De två politbyråmedlemmar som handhar utrikespolitiken, Alexander Jakovlev och Eduard Sjevardnadze, står Gorbatjov närmast. För Gorbatjov är hans utrikespolitiska framgångar en hävstång som han kan använda för att stärka sin inhemska makt och en livlina som kan rädda honom från ett brådstörtat fall.

I den ekonomiska politiken har politbyråns mitt vanligen vunnit. Den reaktionäre kommunisten Jegor Ligatjov angav tonen 1985/86 med kampanjer mot alkohol och arbetsfria inkomster. Han anser att systemet är bra men att människorna är förslappade. Därför behöver de stramas upp genom mer disciplin och bättre utbildning.

Under 1986 tog den konservative teknokraten Lev Zajkov över mittpositionen i politbyrån. Han drev fram futila tekniska förbättringar av det traditionella systemet. Under 1987 försköts initiativet till de mer liberala teknokraterna premiärminister Nikolaj Ryzjkov och CK-sekreteraren Nikolaj Sljunktov. De förstår att marknadskrafterna måste aktiveras, men de insåg inte hur radikal reform som krävdes. Följden blev en rad halvmesyrer.

Offensiver och motoffensiver

Positionsspelet i politbyrån är i högsta grad beroende av verkligheten. Även om Gorbatjov-tiden karaktäriserats av snabb liberalisering inom såväl politik som ekonomi, har utvecklingen inte på något sätt varit rätlinjig. Liberala offensiver och konservativa motoffensiver har avbytt

varandra. Normalt varar varje offensiv några få månader.

Gorbatjov tenderar att ta initiativet vid viktiga politiska möten — centralkommitémöten, partikonferensen 1988 och folkdeputerades kongress 1989. Hans motståndare återtar initiativet, när Gorbatjov anses ha gått alltför långt, när han är bortrest, eller när svårigheter tillstöter som ifrågasätter Gorbatjovs politik. Hans två stora Akilleshälar är nationalitetspolitiken och den ekonomiska politiken.

Under det första kvartalet 1989 rådde en konservativ motoffensiv, varför CK-plenat om jordbrukspolitik i mitten av mars blev ett misslyckande. Jegor Ligatjov och Viktor Nikonov, vilka ansvarade för jordbruket, lyckades förhindra en klar policy för familj jordbruk. Familj jordbruk på arrende blev någonting som de statliga och kollektiva jordbruken kunde tillåta om de så önskade, vilket de inte gör. Deras direktörer och ordföranden kallas nu en "sovjetisk godsägarklass", som bl a besitter en femtedel av platserna i folkkongressen.

Valen till folkkongressen under våren innebar en överraskande långtgående demokratisering. Därigenom lyckades Gorbatjov så småningom återta initiativet. En rad konservativa lagar som han omöjligt kan ha accepterat antogs dock i samband med hans resa till Cuba och Storbritannien i början av april, och det var då massakern i Tbilisi ägde rum.

Folkkongressen i maj och juni förändrade det sovjetiska politiska landskapet. Det viktigaste resultatet var sannolikt att yttrandefrihet etablerades. När jag var i Moskva i september, råkade jag stå bredvid en man på tunnelbanan som stod och läste Solzjenitsyns Gulag-arkipelag tryckt

i den sovjetiska litterära tidskriften Novyj mir. Ingen utom jag verkade lyfta på ögonbrynen.

Vad som kommer upp ur folkdjupet är svart och bittert. Å ena sidan hjälper den uppvällande misstron och vreden mot överheten Gorbatsjov att misskreditera det traditionella sovjetiska systemet, byråkratin och hans reaktionära motståndare. Å andra sidan misskrediteras även det sovjetiska kommunistpartiet, vilket Gorbatsjov trots allt leder. Liberalism, nationalism och populism får vind i seglen och drar ömsom åt samma, ömsom åt olika håll.

Demokratiseringen — ett hot mot partiet

När demokratisms spelregler väl anammats accepterar folk inte några avsteg. Stämningarna påminner därvidlag om Polen under Solidaritet. Folk är långt känsligare mot avvikelser från demokratin än exempelvis svenskar eller briter, vilka tar demokrati som någonting självklart. Sovjetmedborgarna är medvetna om vilken vek planta demokratin är i deras karga jord. Eftersom deras land ännu inte är en demokrati, har de mycket att vredgas över.

Trots att Gorbatsjov startat demokratiseringen, har han hamnat i en besvärande mellanställning. Han manipulerade folkkongressen med kraft — och alla såg det. Gorbatsjov föreföll stärka sin ställning inom partiledningen genom sin dominans och genom att han lyckades hålla ihop kongressen mitt bland alla de känsllostormar som öppenheten födde. Samtidigt förlorade han mycket av folkets aktning. På kongressen framstod han nämligen

som en mittenman och som partiets man, medan folket radikaliserades allt mer.

I sitt klassiska verk om den franska revolutionen konstaterade Alexis de Tocqueville, att revolutionen inte utlöstes av att förtrycket ökade, utan tvärtom på grund av att det hastigt lättade. Det är en sådan revolutionär situation vi nu ser växa fram i Sovjetunionen. Den accentueras av den ekonomiska krisen och nationalitetsmotsättningarna. Dessa två frågor torde utgöra de största direkta hoten mot perestrojka och Gorbatsjov.

Därtill kommer att demokratiseringen utgör ett direkt hot mot partiet, vilket på goda grunder känner sig hotat till livet. Sedan andra konservativa samhällsinstitutioner vikit sig, framtonar kommunistpartiet som den ledande konservativa kraften i samhället. Den avgörande frågan kan redan skönjas: Demokratisering eller kommunistiskt styre? För Gorbatsjov borde frågan vara om han vill förbli partiets ledare eller i stället oskadliggöra det och styra landet som president.

Den ekonomiska krisen

Den ekonomiska krisen liknar i allt väsentligt den polska under åren 1980–82. Gapet mellan tillgång och efterfrågan ökar hastigt på grund av att staten har avreglerat lönerna mer än priserna. Löneökningarna verkar för oönskbara, medan det är politiskt omöjligt att höja konsumentpriserna på basvaror. De ohyggliga bristerna torde leda till en avmonetarisering av konsumentekonomin. Flertalet ekonomiska incitament i samhället har försvunnit. Dessutom håller byråkratin på att gå i baklås på grund av ständiga omorganisationer och oklar po-

litisk ledning orsakad av maktkampen i toppen.

Vid föreläsningar i juni och september vid fyra olika ekonomiska forskningsinstitut i Moskva drog jag dessa paralleller med den polska krisen. Åhörarna protesterade ej. Vid ett tillfälle fick jag t o m frågan om hur stor jag bedömde sannolikheten för inbördeskrig. Frågan återspeglar den djupa pessimismen bland liberala sovjetiska ekonomer.

Gorbatjov har ådagalagt föga substans i nationalitetsfrågor. I liberal anda förefaller han ha önskat att andra nationaliteter skulle få större nationella rättigheter, men gissningsvis förmodade han att alla ytterst tyckte om ryssar och ville stanna i Sovjetunionen. Den allt mer uttalade separatismen i Baltikum, Ukraina, Moldavien och Kaukasus — relativt rika republiker — visar emellertid hur måttlig entusiasmen över unionen är. Vid CK-plenat om nationalitetsfrågor i september 1989 höll Gorbatjov ett av sina mest vilsna och konservativa tal. Synbarligen gav han vika för ett konservativt tryck.

Under augusti och september 1989 har de konservativa krafterna i partiet åter gått till motoffensiv. De drog nytta av de omfattande nationella oroligheterna och Gorbatjovs påtvingade semester. Sovjetiska ledare måste ta semester och hålla sig utanför Moskva en viss del av året. Så begränsad är Gorbatjovs makt, att han inte lyckats sätta sig över ett sådant kostsamt påbud.

Förstärkning av politbyråns halvreformistiska mitt

I väst har CKs september-plenum presenterats som en stor succé för Gorbatjov.

Han lyckades ju avskeda fem motståndare i politbyrån. T o m den utmärkta tidskriften "Economist" hävdar, att "Mr Gorbachev's personal authority looks greater than ever". En mer korrekt beskrivning är, att Gorbatjov än en gång stod med ryggen mot väggen men vann genom sin politiska skicklighet en tids andrum.

Gorbatjov lyckades sparka några fiender, men han misslyckades återigen med att få anhängare valda. Bara en av de fyra nya — kandidatmedlemmen Jevgenij Primakov — är en Gorbatjovman. De tre övriga är måttligt reformistiska. Sannolikt är KGB-chefen Vladimir Krjutjov den som står Gorbatjov närmast, men KGB bör försvagas om demokratiska reformer skall kunna förverkligas.

Planchefen Jurij Masljukov blev också ordinarie politbyråmedlem. Det har ingen planchef varit efter Stalins era, och plankommissionen bör försvagas, om den ekonomiska reformen skall lyckas. Därtill kommer att Masljukov tillhör den mest konservativa delen av Ryzjkovs följe. Han har redan avsatts som chef för regeringens reformkommission efter ett praktfullt misslyckande. I somras gick han i öppen polemik i Högsta sovjet med vice premiärminister Leonid Abalkin, som är Sovjetunionens ledande reformekonom. Skillnaden mellan Masljukov och hans företrädare Nikolaj Talyzin, som nu avskedades efter att ha visat sig inkompetent, verkar minimal.

Valet av Lettlands förre partichef Boris Pugo till kandidatmedlem i politbyrån var kanske mest talande. I oktober 1988, när Pugo sidoförflyttades till Moskva, tog reformen hastigt fart i Lettland. Sammanfattningsvis är det politbyråns halvreformistiska mitt som förstärkts, inte Gorba-

tjovs liberala falang. Det visar hur begränsad hans makt är.

Dessutom har Gorbatjovs ställning i folkdjupet försvagats avsevärt under året. Han görs ansvarig för den allt värre ekonomiska situationen och de nationella oroligheterna. T o m hans intellektuella anhängare tycker mest synd om honom. Hans enda utväg synes vara att genomdriva en långt radikalare ekonomisk och politisk reform, för att rida spärr mot ett auktoritärt styre. Om landet lyckas ta språnget till ett marknadsekonomiskt system, kan ekonomin börja återhämta sig, men övergången kommer att bli svår och kostsam. Först måste marknaden balanseras, vilket kräver att konsumentprisnivån höjs med minst 30 procent, och det är politiskt omöjligt.

Växande tvivel

En allt större del av den sovjetiska befolkningen, inklusive intelligentian, betvivlar att det är möjligt att reformera det ekonomiska och politiska systemet samtidigt. Somliga varnar för, andra förordar, en mer auktoritär regim. En vanlig prognos bland de bästa sovjetiska politiska analytikerna är att några i ledningen förr eller senare kommer att känna sig tvingade att införa undantagstillstånd för att genomdriva — eller hejda — den ekonomiska reformen och höja priserna. Få tror att Gorbatjov kan komma att göra det, ty han uppfattas som en alltför hängiven demokrat. Han har dock lyckats försvaga de konservativa och militären så mycket att de ej framstår som särskilt starka alternativ. Om man likväl skall söka en Bonaparte är General Boris Gromov, tidigare befälhavare i Afghanistan och nu i Kiev, den

självklare kandidaten. Han håller dock en så hög neostalinistisk profil, att det borde vara lätt att avsätta honom i tid.

I stället framstår mindre makthungriga herrar i politbyråns mitt, främst premiärminister Ryzjkov, som troligare alternativ. De reagerar mot nationella oroligheter och mot att partiet tappar makt, men de önskar något slags ekonomisk reform.

Situationen ser omöjlig ut för Gorbatjov. Utan demokratisering kan han inte bryta byråkratins makt, vilket är nödvändigt för ekonomisk reform. Men demokratiseringen omöjliggör kraftiga pris- och lönhöjningar, vilka också är nödvändiga förutsättningar för ekonomisk reform. Lyckas Gorbatjov inte driva igenom stora pris- och lönhöjningar inom två år, torde en dramatisk ekonomisk tillbakagång leda till att han tvingas avgå. Om priserna i gengäld höjs, utgår ledande ryssar från att Gorbatjov avsätts i samband med arbetaroroligheter. Gorbatjov är dock osedvanligt väl skickad för omöjliga situationer. Därför gör vi klokt i att inte utesluta hans politiska överlevnad. Hans chans ligger i snabb liberal reform under hösten.

Överraskningarnas man

Michail Gorbatjov är en överraskningarnas man, men i dag är det bara överraskningar vi kan hoppas på. Någon form av auktoritärt maktövertagande inom ett à två år framstår som det troligaste. En auktoritär regim kommer sannolikt att fortsätta arbetet med ekonomisk reform men skjuta demokratisk reform på framtiden. Spåren från Jaruzelskis Polen från 1982 till 1988 förskräcker dock.